

*A la paret, escrit amb guix. Una antologia de poesia alemanya de combat censurada*¹

Ramon Farrés

Universitat Autònoma de Barcelona. Facultat de Traducció i d'Interpretació
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain
ramon.farres@uab.cat

Resum

L'any 1966, en ple franquisme, Feliu Formosa i Artur Quintana van publicar l'antologia *A la paret, escrit amb guix*, que duia el molt explícit subtítol «alemanya de combat», i que presentava una llarga nòmina de poetes de llengua alemanya del segle xx amb textos bàsicament antibel·licistes. Gràcies a un article de Sigrid Schmidt von der Tweer publicat l'any 1991 a la revista *L'Aiguadolç*, sabem que aquesta antologia va ser víctima de la censura del règim. En aquest article s'analitzen les circumstàncies en què va ser publicada l'antologia i s'estudien els possibles motius de censura.

Paraules clau: *A la paret, escrit amb guix. Poesia alemanya de combat*; Feliu Formosa; Artur Quintana; censura franquista.

Abstract

In 1966, during Franco's regime, Feliu Formosa and Artur Quintana published the anthology *A la paret, escrit amb guix* («On the wall, written in chalk»), wearing the very explicit subtitle «Antologia alemanya de combat» («Anthology of German combat poetry»), which presented a long list of German writing poets of the Twentieth century with primarily anti-war texts. Thanks to an article by Sigrid Schmidt von der Tweer published in 1991 in the magazine *L'Aiguadolç*, we know that this anthology was mutilated by the censorship. This article examines the circumstances in which the anthology was published and studies the possible reasons for censorship.

Keywords: *A la paret, escrit amb guix. Poesia alemanya de combat*; Feliu Formosa; Artur Quintana; censorship during Franco's regime.

1. Aquest article s'inscriu en el Grup d'Estudi de la Traducció Catalana Contemporània (GETCC), 2009, SGR 1294, reconegut i finançat per l'Agència de Gestió i Ajuts Universitaris de la Generalitat de Catalunya, i en el projecte «La traducció en el sistema literari catalán: exilio, genero e ideologia (1939-2000)» (FF12010-19851-C02-01), finançat pel Ministerio de Ciencia e Innovación.

L'any 1966 la benemèrita i mítica col·lecció de poesia «Els llibres de l'Óssa menor» publicava un volum titulat *A la paret, escrit amb guix. Poesia alemanya de combat*, que presentava una selecció de 45 poemes de temàtica politicosocial d'un total de 26 autors del segle xx de l'àmbit de la llengua alemanya, a cura de Feliu Formosa i Artur Quintana. Els dos antòlegs i traductors, bons coneixedors de la tradició literària germànica (tal com demostrarien amb escreix amb les seves respectives trajectòries posteriors, dues de les més rellevants sens dubte en el camp del transvasament literari de l'alemany al català), però que en aquell moment encara eren dos joves relativament desconeguts, deixaven ben clar en el pròleg del volum quina havia estat la seva intenció a l'hora d'elaborar l'antologia: «donar una cinquantena d'exemples d'una poesia que —d'una manera o altra— adopta una posició crítica o de protesta davant totes les circumstàncies històriques que feren possible la Segona Guerra Mundial i poden fer possible la tercera» (Formosa; Quintana, 1966: 10). La paraula «protesta» és molt significativa: recordem que la dècada dels seixanta del segle passat és l'època de les revoltes juvenils que desembocaran en el maig del 68 francès (però també alemany) i el moviment hippy dels Estats Units. A Catalunya les mobilitzacions contra la dictadura franquista guanyen força, i és el moment de la «protesta»: les protestes contra la manca de llibertats, les protestes contra la Guerra del Vietnam, la cançó de protesta... Unes protestes que eren possibles gràcies a la relativa obertura econòmica i política que el règim de Franco havia decidit emprendre, però que alhora eren reprimides durament quan l'aparell de l'Estat considerava que anaven massa enllà. És just en aquest context que cal situar la publicació d'*A la paret, escrit amb guix*.

Tot i que l'antologia de Formosa i Quintana se centrava en el nazisme i la Segona Guerra Mundial, amb Bertolt Brecht com a eix —és el poeta més representat, amb set poemes—, l'antologia s'obria amb els autors expressionistes que van viure l'horror de la Primera Gran Guerra, entre ells Georg Trakl, al qual Formosa posteriorment tornarà una vegada i una altra, fins a arribar a traduir-ne la poesia completa, i es tancava amb alguns poetes que en aquell moment encara no havien complert els quaranta anys, com l'austríaca Ingeborg Bachmann i Hans Magnus Enzensberger. Altres noms destacats que incloïa l'antologia són Georg Heym, Johannes R. Becher, Günter Eich, Peter Huchel, Stephan Hermlin, Johannes Bobrowski, Günter Kunert i Paul Celan, de qui es traduïa per primer cop al català la seva famosa «Todesfuge» amb el títol «Fuga de mort». Pràcticament tots ells arribaren per primera vegada al lector català a través d'aquesta antologia, i en molts casos encara ara no disposem de cap llibre complet seu en la nostra llengua. Cal destacar també que *A la paret, escrit amb guix* incloïa el text original alemany dels poemes a peu de pàgina i es tancava amb un apartat de «Notes bio-bibliogràfiques» que proporcionaven la informació essencial sobre els autors i les seves obres. També val la pena dir que deu anys després de la seva publicació, el 1976, se'n va fer una reedició, i que el seu valor per al coneixement de la poesia alemanya contemporània no va ser superat fins a la publicació de la magna antologia d'aquest títol dirigida pel mateix Feliu Formosa a la col·lecció «Les Millors Obres de la Literatura Universal. Segle xx», d'Edicions 62 i La Caixa, ja l'any 1990.

Però el que no sabien els lectors d'*A la paret, escrit amb guix* de l'any 1966, ni tampoc els de l'any 1976, és que aquest llibre tenia una història oculta, que no va sortir a la superfície fins l'any 1991 gràcies a un article de Sigrid Schmidt von der Twer publicat a la revista valenciana *L'Aiguadolç* amb el títol «Unes traduccions catalanes censurades el 1966». Schmidt von der Twer és la dona d'Artur Quintana —amb qui ha col·laborat per exemple en la traducció al català d'un recull de poemes del poeta turc Orhan Veli, publicats també a la revista *L'Aiguadolç*— i per tant disposa d'informació privilegiada sobre la gestació i el procés de publicació de la nostra antologia. I aquesta informació és la que donava a conèixer molt breument en aquest article. En primer lloc, Schmidt von der Twer ens feia saber que els orígens d'*A la paret, escrit amb guix* es remuntaven als anys 1962-63, en què Formosa i Quintana havien elaborat una primera versió de l'antologia amb un títol diferent, *Amb música la cendra*,² per a l'editorial Fontanella, la qual, a l'últim moment, es féu enrere (l'autora de l'article no aclareix si per raons de caire polític o econòmic). També ens explica que Formosa va utilitzar textos d'aquesta primera antologia per al seu muntatge teatral *Poesia document*, que el Grup Gil Vicente, que ell mateix dirigia, va representar «unes cinquanta vegades a diverses localitats del Principat». Sabem més coses d'aquest muntatge pel mateix Formosa, que en va parlar en un llibre-homenatge que li va dedicar l'Institut del Teatre quan li van concedir el Premi d'Honor d'aquesta institució, l'any 1998. Segons ell, el títol de l'espectacle era *Poesia-document (Poetes alemanys contra la guerra)*, i combinava poemes de l'antologia encara inèdita amb documents i notícies històriques. Formosa comenta:

L'estrena la vam fer al claustre del monestir de Ripoll l'octubre del 1963, amb motiu d'una trobada d'escoltes i davant autoritats civils i eclesiàstiques. L'espectacle va transcórrer sense incidents, però després ens van informar que les autoritats s'havien sentit bastant incòmodes per la presència de poetes explícitament comunistes dins l'espectacle. Ara em sembla força sorprenent que allò es pogués fer sense censura. Suposo que, pel fet de tractar-se d'un acte autoritzat als escoltes, les forces vives van preferir no crear-nos ni crear-se problemes. (Fernández Jubrías, 2003: 26)

La sorpresa retrospectiva de Formosa està plenament justificada, perquè, tal com continua explicant Schmidt von der Twer a l'article esmentat abans, resulta que el volum *A la paret, escrit amb guix*, quan finalment va trobar un editor que el volgués publicar, sí que va ser víctima de la censura. Concretament, sempre segons Schmidt von der Twer, elsensors van eliminar dos poemes de la tria inicial, «Tres minuts d'atenció» («Drei Minuten Gehör»), de Kurt Tucholski,³

2. És possible que aquí Schmidt von der Twer s'equivoqui i, en lloc d'*Amb música la cendra*, el títol provisional fos «La música amb la cendra», que és el vers final del poema «Tornada» («Wiederholte Weise»), de Heinz Piontek, inclòs a l'antologia. El títol definitiu, en canvi, està extret del primer vers del poema «Cartilla militar alemanya» («Deutsche Kriegsfiel»), de Bertolt Brecht, també present al recull.
3. Schmidt von der Twer dóna equivocadament el títol català d'aquest poema com «Tres minuts de silenci» a la part introductòria del seu article, però després en reproduceix la versió catalana amb el títol correcte.

i «Aleshores només hi ha una sortida» («Dann gibt es nur eins!»), de Wolfgang Borchert. (Fixem-nos que amb aquests dos poemes l'antologia hauria sumat un total de 47 peces, la qual cosa s'adiu més amb el qualificatiu «una cinquantena d'exemples» que hem vist que figura al pròleg.) Com remarca l'autora de l'article, el poema de Tucholski era l'únic d'aquest autor inclòs a l'antologia, de manera que amb l'exclusió del poema va caure també del recull el seu autor, mentre que Borchert hi era representat amb un altre poema i per tant no en va quedar completament exclòs. Fins aquí les informacions aportades per Schmidt von der Twer, que a continuació es limita a reproduir sense cap més comentari les versions catalanes que Formosa i Quintana havien fet d'aquests dos poemes, sens dubte amb la voluntat no explicitada de completar l'antologia original vint-i-cinc anys després de la seva publicació mutilada.

Dos poemes d'un total de 47 podria semblar una mutilació lleu, però cal tenir en compte que les peces censurades són totes dues d'una extensió considerable: el poema de Tucholski suma 77 versos, i el de Borchert, que en realitat té més aviat la forma d'una prosa poètica, ocupa 88 línies a la publicació de *L'Aigüadolç*. Junts fan un total de set pàgines a la revista, però al llibre, amb el text alemany al peu de pàgina, fàcilment n'haurien ocupat nou. Si tenim en compte que els poemes de l'antologia —sense comptar el pròleg i les notes— omplen un total de 93 pàgines, la mutilació és de gairebé el 10% de l'antologia.

No sé si es conserva l'informe dels censors d'*A la paret escrit amb guix*, i per tant només puc fer suposicions sobre els motius que els van portar a prohibir la publicació d'aquests dos poemes i a deixar passar els 45 restants. El poema de Kurt Tucholsky és un dels al·legats antibel·licistes més famosos de la literatura alemanya. Tot i que va ser escrit l'any 1922, arran de les conseqüències de la Primera Guerra Mundial, el seu missatge és vàlid per a qualsevol guerra, i el seu últim vers, «Mai més cap guerra!» («— Nie wieder Krieg! —»), és encara ara un dels lemes més corejats en les manifestacions pacifistes que tenen lloc a Alemanya. Els censors havien de trobar per força difícils de pair versos com: «cal que us concentreu tres minuts / i penseu que no ens trobem entre els vencedors / d'aquesta guerra». Llegits els anys seixanta en català, aquests versos automàticament apel·laven als derrotats de la Guerra Civil espanyola. En un règim basat en gran part en el poder militar —recordem que el dictador es feia anomenar «Generalísimo»—, tampoc no devien caure gaire bé versos com: «Prou servei militar! Prou soldats! / Prou condecoracions! Prou desfilar!» I per acabar-ho d'arreglar, el poema es clou amb una crida als joves perquè es rebel·lin: «Traieu-vos del damunt aquests lligams de servitud! / Si així ho voleu, tots serem lliures! / Faci's la vostra voluntat! No hi vulgueu ser! / Si així ho voleu, és vostra la victòria!»

Pel que fa al poema —o a la prosa poètica— de Wolfgang Borchert, va ser escrit vint-i-cinc anys més tard, ja després de la Segona Guerra Mundial, de la qual Borchert va tornar amb seqüeles que el durien a la mort amb només vint-i-sis anys el 1947, el mateix any en què va ser escrit aquest poema. Es tracta d'un text impactant que té dues parts molt diferenciades: en la primera Borchert fa una crida a la desobediència a tots els sectors de la població, com a manera d'evitar que hi pugui haver una nova guerra. Vegem-ne el començament: «Tu, home a la

màquina i home al taller. Quan demà et demanaran que no facis més tubs de conducció ni olles, sinó cascs d'acer i metralladores, aleshores només hi ha una sortida: / DIGUES NO!» D'aquesta manera es va dirigint a tots els sectors de la societat: oficinistes, empresaris, científics, poetes, capellans, jutges..., sempre amb aquesta petició final: «DIGUES NO!», que recorda molt el «Diguem no» de la cançó de Raimon, un dels símbols de la resistència antifranquista d'aquells anys (es va gravar per primera vegada l'any 1963) i que havia estat també parcialment censurada. Qui sap si això no va influir també en els censors d'*A la paret, escrit amb guix* a l'hora de decidir eliminar el poema de Borchert. La segona part del text descriu amb imatges apocalíptiques el que passarà si la gent no diu «no»: «en les sorolloses, emboirades ciutats portuàries, callaran, esbufegant, els grans vaixells, i com titànics cadàvers de mamuts trontollaran, peresosos cadàvers d'ofegats, contra els morts molls abandonats, amb el cos abans tan lluent, sonor, fet ara podrimener farcit d'algues...» I acaba amb aquesta instigació urgent: «tot això passarà, demà, potser demà, potser encara anit, potser anit, si —si—».

Com es pot veure, doncs, els dos poemes eliminats tenien sens dubte motius suficients per no passar la censura franquista. Si ens fixem ara en els 45 poemes que sí que la van passar i d'aquesta manera van poder ser publicats, trobem efectivament que no n'hi ha cap que inclogui una crítica tan directa al militarisme com la que fa Tucholski, ni cap que cridi a la desobediència i a la rebel·lió amb la immediatesa amb què ho fan tant Tucholski com Borchert. La major part dels poemes publicats parlen, sí, dels horrors de la guerra i de l'exili, però ho fan sovint d'una manera més metafòrica o més general, de vegades amb referències mítiques, i això no devia preocupar gaire els censors. És cert que hi ha també una bona colla de textos que fan referència directa als crims dels nazis: el poema de Stephan Hermlin titulat «La cendra de Birkenau» («Die Asche von Birkenau») parla d'aquest camp d'extermini dels alemanys, i a l'esmentat «Fuga de mort», de Paul Celan, s'hi llegeix la famosa sentència repetida «la mort és un mestre d'Alemanya». Però pel que sembla el règim franquista, a la dècada dels seixanta, ja no es donava per al·ludit quan es criticava els seus antics aliats. Tampoc no es devia identificar amb el terme «feixista», perquè al poema «Somni de soldat alemany» («Traum eines deutschen Soldaten»), d'Erich Weinert, hi llegim aquests versos: «I vaig sentir una veu que deia: Nois, / mireu, aquí hi ha feixistes enterrats; / criminals que regaren la nostra terra amb sang, / que ho saquejaven i ho desfeien tot!». Més difícil d'entendre encara és que els censors no trobessin pegues al poema de Bertolt Brecht «El meu germà era aviador» («Mein Bruder war ein Flieger»), que acaba amb aquests versos: «L'espai que el meu germà ha guanyat / és a la Serra de Guadarrama. / Té un metre vuitanta de llarg / i de fons un metre cinquanta.» Es tracta d'una clara al·lusió a la participació de l'aviació alemanya a la Guerra Civil espanyola.

Brecht era el més conegut dels «poetes explícitament comunistes» de què parlava Formosa, i tot just el 1963 la representació de la seva obra de teatre més famosa, *L'òpera de tres rals*, al Palau de la Música de Barcelona, havia provocat la intervenció de les autoritats en forma de prohibicions i censure, encara que a la fi s'havia pogut representar. Probablement, la relativa màniga ampla de la cen-

sura en el cas d'*A la paret, escrit amb guix* —amb l'excepció dels dos poemes suprimits, que devien traspasar una línia vermella infranquejable per a les autoritats franquistes— es degué simplement al fet que es tractava d'una antologia poètica amb una difusió molt reduïda en determinats cercles intel·lectuals, i per tant amb molt poques possibilitats de subvertir l'ordre establert, a diferència d'una obra de teatre representada en un gran escenari del centre de Barcelona.

Cal dir que *A la paret, escrit amb guix* és una antologia signada globalment per Feliu Formosa i Artur Quintana, la qual cosa podria fer pensar que totes les traduccions van ser elaborades conjuntament pels dos responsables. Però sabem que no és així perquè alguns dels poemes d'aquest volum han estat recollits posteriorment en altres antologies, per exemple la ja esmentada *Poesia alemanya contemporània* de Feliu Formosa o la més recent *Maleïdes les guerres*, de Jordi Cornudella, i en aquests casos s'especifica el traductor de cada un dels poemes. Així sabem que les versions de Brecht eren obra de Feliu Formosa i que en canvi Artur Quintana es va encarregar de traduir la «Todesfuge» de Celan, entre altres casos. Però de molts poemes, inclosos els dos censurats recuperats per Schmidt von der Twer a *L'Aiguadolç*, encara ara no sabem quin dels dos els va traduir. Es tracta sens dubte d'una actitud molt típica de l'època: el treball col·lectiu havia de prevaler per sobre de les individualitats.

Sigui com sigui, *A la paret escrit amb guix* va constituir una iniciativa valent tant des del punt de vista literari com polític i continua sent un document de gran valor pel seu significat històric, tant pel que fa a la recepció de la poesia alemanya del segle XX com pel context de lluita contra la dictadura en què es va inserir. Seria doncs molt desitjable —a més d'un acte de justícia— que algun editor o alguna institució cultural es decidís a recuperar aquesta antologia restablint-hi els dos poemes censurats. D'aquí a pocs anys es complirà el cinquantenari de la primera edició, i aquesta podria ser una bona avinentesa. Esperem que algú s'hi animi.

Bibliografia

- CORNUDELLA, Jordi (ed.) (2003). *Maleïdes les guerres. Poesia universal de tots els temps sobre els desastres de la guerra*. Barcelona: Edicions 62/Empúries.
- FARRÉS, Ramon (2011). «Quintana i Font, Artur». A: Bacardí, Montserrat; Godayol, Pilar (dir.). *Diccionari de la traducció catalana*. Vic: Eumo, p. 438-439.
- FERNÁNDEZ JUBRÍAS, Laura (2003). *Feliu Formosa. Teatre i paraula*. Barcelona: Institut del Teatre.
- FORMOSA, Feliu; Quintana, Artur (eds.) (1966). *A la paret escrit amb guix. Poesia alemanya de combat*. Barcelona: Proa.
- FORMOSA, Feliu (ed.) (1990). *Poesia alemanya contemporània*. Barcelona: Edicions 62.
- SCHMIDT VON DER TWER, Sigrid (1991). «Unes traduccions catalanes censurades el 1966». *L'Aiguadolç* 14, p. 57-64.
- VAN LAWICK, Heike (2011). «Formosa i Torres, Feliu». A: Bacardí, Montserrat; Godayol, Pilar (dir.). *Diccionari de la traducció catalana*. Vic: Eumo, p. 220-224.